

Acsády Judit

Kapcsolati hálók jelentősége a századelő nőmozgalmában.

Példák a Feministák Egyesületének együttműködésére a hatóságokkal

Bevezetés

A kapcsolati hálók elemzésével új kép tárul fel a kutató előtt a századforduló magyar egyesületeinek világáról, és ezen belül a nőszervezetekről. Ezen a szférán belül is sajátos területet jelöl ki a demokratikus célkitűzéseket megfogalmazó korai hazai feminista mozgalom, amelynek központját az egyesületi formát öltött társadalmi szervezet, a Feministák Egyesülete¹ alkotta a fővárosban. A kapcsolatháló-elemzés ráirányítja a figyelmet a szervezet vidéki fiókjaira, továbbá arra a széles körű és változatos társadalmi háttérű támogatói és szimpatizáns csoportra, akik osztoztak abban a gondolatban a feministákkal, hogy a nők társadalmi egyenjogúságának témája releváns és fontos kérdés. A kapcsolati hálózat alkalmazásával feltárhatók az egyesület működésének új mozzanatai, például intézményesülő kezdeményezéseik első lépései. Ezek során a hatóságokkal való tárgyalás és egyeztetés az a kritikus mozzanat, amely egy civil szervezet hatékonyságához, majd legitimitásához hozzájárul. Erre a korabeli civil szervezet és a hatóságok közötti egyeztetésre, majd együttműködésre fog példát hozni az alábbi tanulmány.

Elméleti keret – mozgalomkutatás, hálózatelemzés

A társadalmi mozgalmak kutatása a társadalomtudományokon belül egyre inkább önálló területté vált. Interdiszciplináris megközelítésként magába foglalja több tudományterület szempontjait, így például a szociológia, politológia, történelem, társadalomtörténet, eszmetörténet, társadalmi konfliktusok kutatása, továbbá az

¹ A szervezet megalakulása és tevékenységének rövid ismertetése, továbbá szakirodalmi tekintés a szervezet eddigi kutatásának itt releváns mozzanataira a későbbiekben szerepel majd.

urbanisztika vagy kulturális antropológia szempontjait is, az adott kutatás tárgyát képező mozgalom jellegétől és a kérdésfelvetés irányaitól függően.

A társadalmi mozgalmak kutatásában egyre elismertebbé válik a társadalmi kapcsolatok, hálózatok elemzésének² hasznossága, és egyre széleskörűbben alkalmazzák is a kutatók. Az irányzat kapcsolódik az 1970-es évektől kibontakozó új megközelítésekhez, és a mozgalmakat sajátos struktúrákként értelmezve, ezen szerkezetek tulajdonságainak feltárásával jutnak újabb mozzanatokhoz a mozgalmak kutatása során. Ez a fajta betekintés a szervezeteken belülről azért is hordoz többletjelentést, mert lehetőséget ad arra, hogy a szervezetek, mozgalmak által külsőleg megjelenített kép mögé tekintsünk.³ Donatella della Porta és Mario Diani a szervezeteket különféle hálózatok informális interakciójaként írják le.⁴ Ezekbe a kapcsolati hálócba egyrészt beletartoznak a szervezeteken belül együttműködő egyének és az adott társadalmi szervezet külső kapcsolatrendszere is. Adott szervezetek működésének hatékonysága nagymértékben függ a kapcsolatháló jellegzetességeitől.

A mozgalmak és szervezetek történeti kutatásában is egyre jelentősebb szerepet játszik a hálózatelméleti megközelítés. A társadalmi mozgalmak történeti kutatása kapcsán Charles Tilly a mozgalmakat az intézményrendszert célzó közösségi hálózatként értelmezhető együttműködéseként írja le. Ezek a közös kezdeményezések különféle formát ölthetnek, így akár politikai aktivizmus, illetve különféle koalíciók alakításának formáit egyaránt.⁵ Mindkét itt felvázolt megközelítés azt sugallja, hogy adott szervezetek kapcsolati hálójának kutatása hozzájárul a szervezetek hatékonyságának, befolyásának, működésének feltárásához. Az aktivisták közösségének jellegzetességei és elköteleződéseik is kifejeződnek a kapcsolati mintákban. (Történeti kutatás esetén mindez a rendelkezésre álló archív dokumentumokra alapozva vizsgálható – ahogyan erről a későbbiekben még szó lesz.)

Egy adott mozgalom nemcsak elkötelezett egyének közötti, hanem egyesületek, szervezetek közötti „együttműködési szálak” gazdagon átszőtt hálója is, továbbá külső személyek kapcsolódása ezekhez a hálózatokhoz.⁶ A szervezetek amellet, hogy megtestesítői különféle társadalmi érdekeknek, egyben integrálják is a különböző szempontokat, és közvetítenek az eltérő ideológiai álláspontok között.⁷ Ezen hálózatok és kapcsolódások jelentősége, hogy hozzájárulnak a civil

2 Az angol nyelvű szakirodalomban SNA-ként (social network analysis) nevezik az eljárást.

3 Krinsky-Crossley 2014: 1.

4 Della Porta-Diani 2007.

5 Tilly 2004: 3.

6 Baldassari-Diari 2007: 735.

7 Baldassari-Diari 2007: 735.

társadalom integrációjához azzal, hogy az egyes társadalmi csoportok csoportérdekeit artikulálják, és szolidárisan nyilvánulnak meg egymás felé. A hálózati működésnek az elemzés középpontjába helyezése hozzájárul a mozgalmat összefogó kohéziós erő, a kollektív identitások, valamint az aktivisták által közösen megélt szolidaritásérvés jobb megértéséhez.

A társadalom egészének integrációjához is hozzájárulnak a társadalmi szervezetek azzal, hogy a döntéshozók és az intézményrendszer felé közvetítik ezeket az érdekeket.⁸

A mozgalmak szerkezetüket, kapcsolati hálójukat tekintve kétféle csoportba oszthatóak:

- 1) Formális szervezet köré csoportosuló aktivisták hálózata (social movement organizations – intézményesült kapcsolatok, pl. egyesületek),
- 2) Informális kapcsolatok által összekötött személyek, akik lazább/változatos minőségű kapcsolatokkal alkotnak hálózatot.

Az első esetben az adott mozgalmak formális struktúrát alkotnak, társadalmi szervezetet (pl. egyesületet) hoznak létre, és a mozgalom tevékenysége e köré a szervezet köré épül fel, továbbá eszmeiségének közvetítőjévé a külvilág felé szintén az adott szervezet válik. A második esetben a mozgalmak állhatnak laza csoportosulásokból is, amelyek nem feltétlenül alkotnak formális szervezetet.

A kapcsolati hálók számai tartalmi szempontból is értelmezhetőek és tipizálhatóak. Így megkülönböztethetjük az

- 1.) identitást erősítő szálakat, illetve
- 2.) az instrumentális kapcsolatokat.

Ez utóbbiak tipikusan a hivatalos szervekkel vagy más társadalmi szervezetekkel való formális együttműködést kiépítő és működtető szálak. Az első jellegzetesen az aktivisták egymás közötti, sokszor erős érzelmeket is involváló személyközi kapcsolataira, illetve olyan más releváns szervezettel való kapcsolatra utal, amely hasonló üzeneteket fogalmaz meg, és hasonló nézőpontból értelmezi a világot és saját célkitűzéseit.

A mozgalmak kutatás hálózatelemzési módszerének további fontos szempontja a személyközi (interszónális) kapcsolatok feltárása, továbbá az egyének között zajló kommunikáció jellemzőinek elemzése. Amennyiben adott szervezet köré épül a mozgalom, a szervezet formális, illetve informális struktúrái, a hálózatok jellemzőinek feltárása rávilágít arra, hogy az adott szervezet miként épül fel való-

⁸ Baldassari–Diari 2007: 735.

jában, és hogyan jön létre a szervezetet egyben tartó koherencia. További kutatási szempontok, hogy a struktúra hogyan viszonyul a szervezet mozgalmi eszményeinek artikulálásához, és ezek képviseletéhez a nyilvánosság felé.

Az érzelmi motívumok kutatása egy-egy szervezeten, mozgalmon belül szintén jelentős szerepet kap, elsősorban a közös identitás megformálódásának szempontjából. A közös identitás tudniillik az a fő mozzanat, amely a mozgalmat egygév kövacsolja, és amely mozgósítani tudja a tagjait és a szervezeten kívül állókat is. Az érzelmek és ezek kifejeződése a társadalmi mozgalmak fontos összetartó erejét jelentik. Jelentőségük többféle szinten jelentkezik:

- Egy adott szervezet kollektív fellépésének kiinduló motivációjaként jelentkezik az erős, meghatározó érzelmi motívum. Ez kifejeződik akár egy olyan indulatban (heves érzelmekben), amely hajtóereje és központi szervező elve a résztvevők által megélt társadalmi igazságtalanságoknak.
- Másrészt a mozgalmak és a közös céllal létrejövő csoportok belső kohéziójának elengedhetetlen elemének tekinthető a tagok közötti együttérzés, bajtársiasság, barátság.

A mozgalmak esetében az igazságtalanságot elszenvedőkkel való szolidaritás közösségteremtő érzelmmé válik, és az így kialakuló érzelmi közösségek tagjai közös értékek, közös érdekek, közös eszmeiség, valamint személyes kapcsolatok fűzik össze. A személyes kapcsolatok és hálózatok szerepét vizsgálta Mineke Bosch és Annemarie Kloosterman holland szerzőpáros.⁹ Munkájuk is megerősíti, hogy a nemzetközi nőszervezetekben nagy jelentősége volt az erős érzelmi támogatásnak, egymás bátorításának, megerősítésének a tagok között, a szolidaritás kifejezésének, továbbá a barátságának, hogy az egész világot átölelő/átívelő női testvériség (global sisterhood) ideáját megalkossák és fenntartsák ezek a szervezetek. A tagok közti levelezés alapján megállapították továbbá, hogy az aktivisták mozgalmi élete és személyes életének szálai szinte teljesen átszőtték egymást, a formális és informális kapcsolatok egymásra épültek.

Az érzelmi mozzanatok hasonló jelentősége figyelhető meg a korai hazai feminista mozgalmon belül is a vidéki és fővárosi aktivisták kapcsolatában és együttműködésében. A szolidaritás érzése volt az együttműködések legfontosabb központi motívuma, az osztályhelyzetből adódó különbség ellenére a nőket összekötő érdekközösség erős érzelmi motívumokkal átszött közös értelmezése, amely a korabeli levelezés alapján feltárhatóvá és nyomon követhetővé vált.¹⁰ Itt fontos

⁹ Bosch–Kloosterman 1990: 105.

¹⁰ Acsády–Mészáros 2018.

kitérni arra, hogy a hálózatelmélet módszere a korábbi korok társadalmi szervezeteinek, mozgalmainak kutatásában bizonyos megszorításokkal alkalmazható. A kortárs mozgalmak kutatóinak értelemszerűen módja nyílt a kapcsolatok feltárásánál a személyes megkeresésekre, reflexiók, megnyilvánulások, oral history adatok dokumentálására. A történeti vizsgálatban, amennyiben hangfelvételek az adott korból már nem maradtak ránk, az írásos dokumentumokra (így elsősorban levelezés, illetve további egyesületi iratok) támaszkodhatunk, továbbá a sajtóra és vizuális anyagokra.

Az elméleti háttér felvázolása alapján láthattuk, hogy a társadalmi mozgalmak kutatásának legújabb irányzatai között szerepel a hálózatok és azon belül is az úgy nevezett minőségi kapcsolatok vizsgálata, amely magában foglalja a tagok egymás közötti együttműködésének lenyomatait, továbbá a kifelé, más szervezetekkel, egyénekkkel, hatóságokkal történő kapcsolódásokat is.

A továbbiakban ebben a tanulmányban egyfajta esettanulmányként a legutóbbira fogok példát hozni egy történeti kutatás részeként. Történetesen azt vizsgálom itt, hogy az általam kiválasztott szervezet (Feministák Egyesülete) milyen kapcsolatot épített ki a főváros polgármesteri hivatalával a századelőn, és hogy a fellelhető dokumentumok alapján milyen megnyilvánulásai, mintázatai voltak az együttműködésnek a hatóság és a civil szervezet között. Az itt közölt eredmények részét képezik egy nagyobb léptékű kutatásnak, amely a hazai feminista mozgalom történetikapcsolatháló-elemzést alkalmazó módszerrel történő vizsgálatát célozza. A témában vezető kutatóként korábban már több OTKA- (NKFIH-) pályázatot is beadtam.¹¹

Az új megközelítés jelentősége, hogy lehetőséget ad a vizsgált feminista mozgalom politikátörténeti értelmezésén túl az adott szervezet működését, kiterjedtségét és közvetlen hatását is feltáró kép kidolgozására.

Módszertani kérdés: források

Megállapítottuk, hogy értelemszerűen jelentős eltérés van a társadalmi mozgalmak hálózati megközelítésű kutatásában a jelenkori és a történeti vizsgálatok lehetséges forrásai és a hálózati kutatások lehetséges módszerei között. Ezeket összefoglalva:

¹¹ A témában beadott (eddig nem támogatott) OTKA (NKFI) pályázataim számai: 119944 (2016), 124627 (2017), 138804 (2021). A Feministák Egyesülete kapcsolatrendszerének témájában legutóbb beadott, de támogatást nem nyert pályázatomból száma: 143526 (2022).

- **a jelenkori mozgalmak** esetében alkalmazható módszerek: (hálózat-kutatás) szociometria, survey vagy mélyinterjúk felvétele a tagok között. A források így magukban foglalhatják a hangzó és leírt szövegeket, videófelveteleket, fotókat, oral history szellemében rögzített visszaemlékezéseket, interjúkat aktivistákkal, vezetőkkel és szimpatizánsokkal vagy akár érintett társadalmi csoportok tagjaival. Továbbá a felhasználható források között van: postai vagy elektronikus úton történő levelezés, közösségi oldalak tevékenységének elemzése stb.
- **történeti kutatás forrásai:** amennyiben olyan régi mozgalmat vizsgálunk, melynek résztvevői már elhunytak, a források korlátozódnak a megmaradt dokumentumokra az egyesület tagjairól, tagjaitól, így például egy adott mozgalom formalizálódása esetén az azt megtestesítő egyesületek levelezése. Fontos szempont a fennmaradt levelezés feltérképezése – vagyis számba venni azt, hogy mi az, ami a forrásanyagból hiányozhat. A hálózat-kutatás forrása lehet továbbá a levelezés egyének/aktivisták/szimpatizánsok között és egyéb korabeli írásos dokumentumok, publikációk, az adott egyesület kiadványai. Az archív anyagok esetében számolnunk kell azzal, hogy a megmaradt dokumentumok alapján nem biztos, hogy feltérképezhető a teljes kapcsolatrendszer.

A választott társadalmi egyesület anyagai jó kiindulópontul szolgálhatnak egy történeti kapcsolatháló feltérképezéshez, ugyanis viszonylag gazdag forrásanyag található a szervezetről több levéltárban is. A mostani elemzéshez a Feministák Egyesületének mint a századelőn alakult társadalmi szervezetnek az MNL OL által őrzött Polgári kori Egyesületek gyűjteményében fellelhető levelezésére és jegyzőkönyvekre (választmányi gyűlések és közgyűlések), valamint Budapest Főváros Levéltárában őrzött anyagokból a Feministák Egyesülete és a főváros közötti levelezésre támaszkodtam. Itt érdemes utalni arra, hogy a szervezet anyagai több szempontból is figyelemre méltóak, hiszen sok esetben a társadalmi szervezetekről ebből a korból csak bizonyos hivatalos dokumentáció maradt meg, például a szervezetek hivatalos bejegyzése, működési szabályzata, de más, érdemi, a szervezet működésére és kapcsolati hálójára vonatkozó anyag alig. A Feministák Egyesületének esetében nem semmisültek meg és vesztek el iratok ilyen nagy mértékben, mert az egyesület hagyatékát kézzől kézre adták a II. világháborút követően (Szirmai Oszkárnéól Kóbor Noémi írónőhöz került), aki magánadomány formájában az OSZK-nak ajánlotta föl, majd az anyag az Országos Levéltárba került. Tovább gazdagítja a kutatási lehetőségeket, hogy az élete utolsó évtizedeit New Yorkban élő Schwimmer Rózsa (a szervezet egyik alapítója) személyes hagyatéka is fennma-

radt, amely jelenleg (sajnos egyre méltatlanabb körülmények között) a New York-i Public Library Schwimmer–Lloyd Collection elnevezésű gyűjteményében található.¹² E sorok írójának még alkalmá volt személyesen találkozni New Yorkban 1994-ben Edith Wynnerrrel, aki Schwimmer személyi titkára és egyben hagyatékának rendezője is volt. Ő végigmutatott a dokumentumokat őrző dobozok során, és felhívta a figyelmet arra, hogy a gyűjteményre nagyobb figyelmet kéne fordítani. Itt is érdemes megjegyezni, hogy nagy jelentősége lenne – a kapcsolatháló-kutatók szempontjából is –, ha az anyag valamilyen formában integrálható lenne a hazai forrásokkal. A hazai forrásokra visszatérve a szervezet további levelezését helyi aktivistákkal őrzik még további vidéki levéltáraink is. Az MNL OL-ben őrzött egy részét képező feminista egyesületi levelezés méreteinek (vagyis a kapcsolatháló kiterjedtségének) érzékeltetésére elmondható, hogy a „belföldi jogi személyekkel” folytatott levelezésből közel ezer levél maradt fenn, ez több száz szervezettel való kapcsolódást jelent.¹³ A magánszemélyek által a Feministák Egyesületének írott levelekből ezernél többet őriz a gyűjtemény.¹⁴ A válaszfogalmazványok újabb többeszes tételt tesznek ki.¹⁵ A külföldi szervezetektől több mint száz levél található ugyanitt,¹⁶ külföldi magánszemélyektől pedig közel háromszáz.¹⁷ A válaszfogalmazványok külföldi szervezetekhez több mint félezerre rúgnak, pontosan 591 levél, magánszemélyekhez pedig 360 levél maradt fenn.¹⁸ A Feministák Egyesülete nemzetközi nőszervezetek hazai tagszervezetként tevékenykedett, és rendkívül gazdag ismeretségi körrel rendelkezett, mind a külföldi aktivisták körében, mind szervezetekkel.¹⁹ Az International Woman’s Suffrage Alliance-hez tartozó nemzetközi női feminista hálózatok – amelyekhez a hazai egyesület is kapcsolódott – olyan erősek és hatékonyak voltak, hogy a világháború kitörését követően is meg tudták szervezni találkozójukat Hágában.²⁰ A találkozón jelen voltak a háborúban álló országok küldöttségei is egymással közös, pacifista platformot alkotva. Ezen a

12 Több kutató is gyűjtött már anyagot New Yorkban a Schwimmer–Lloyd gyűjteményben. A gyűjtemény leírását lásd: Czeferner 2018.

13 MNL OL P 999 5.t. Belföldi jogi személyekkel folytatott levelezés.

14 MNL OL P 999 6.t. Belföldi természetes személyek által írt levelek.

15 MNL OL P 999 7. és 8. tételek. Válaszfogalmazványok.

16 MNL OL P 999 16. d. 12.t. Külföldi jogi személyektől érkezett levelek.

17 MNL OL P 999 16. d. 13.t. Külföldi természetes személyektől érkezett levelek.

18 MNL OL P 999 17. d. 14/b Válaszfogalmazványok külföldi jogi személyekhez; MNL OL P999 18. d. 15. t. Válaszfogalmazványok külföldi természetes személyekhez.

19 Néhány példa a közelmúltból: tanulmányok, amelyek tárgyalják a feministák nemzetközi szervezeteit: Acsády 2007.; Sharp–Acsády–Vukov 2017.; Czeferner 2021.; Rupp: 1997. és 2010.; Szapor 2018.; Zimmermann 2010.

20 Wernitzig 2018.

kongresszuson, 1915 tavaszán hozták létre a Nők Nemzetközi Békeligáját, amely sok diplomáciai erőfeszítést tett a következő években.

A Feministák Egyesületének tevékenysége

A kutatás tárgyát képező egyesület mindennapjainak kontextusa a századelő virágzó, aktív egyesületi élete. Ebben az időszakban a társadalmi szervezetek tagságának összlétszáma közel hatszázezerre tehető, beleértve akár a kaszinók tagságát (amelyeknek kizárólag férfiak lehettek tagjai), olvasóköroket, az érdekvédő, a munkás- vagy sportegyleteket is.²¹ A Feministák Egyesületének egyik aktivistája, Gergely Janka kéziratban fennmaradt visszatekintése szerint a nőszervezetek száma a háború előtti évtizedekben mintegy 800-ra volt tehető.²² Ezek javarésze elsősorban jótékonyági egylet volt, felekezeti, illetve oktatási, gondozási célokat kitűző és ezeken a területeken tevékenykedő nőszervezet. A 19. század utolsó éveiben jelennek meg a szakmai és érdekvédő, majd a női politikai célokat is kitűző szervezetek. Ezek sorában újszerű értékrenddel és komplex, szociális érzékenységre alapuló társadalmi reformot célzó cselekvési programmal alakul 1904-ben Budapesten a Feministák Egyesülete²³ (az alapítók között volt Bédy-Schwimmer Rózsa, Glücklich Vilma és Steinberger Sarolta [az első Pesten végzett magyar orvosnő, szülész nőgyógyász]). Schwimmer és Glücklich több nőszervezetben is aktívak voltak már korábban is, így például a Nőtisztviselők Országos Egyesületében, és Steinbergerrel együtt mindhárman tagjai voltak az 1903-ban alakult Munkásnő egyletnek is. Ez mutathatja a nőszervezetek közötti együttműködéseket, a tagok közötti átfedéseket, átjárhatóságot. A Feministák Egyesületének férfi tagjai is voltak, akik közül többen a választmányban is tevékenykedtek, köztük például: dr. Besnyő Béla, dr. Máday Andor, dr. Márkus Dezső (jogászok), Reinitz Ernő (mérnök) vagy Dirner Gusztáv, a Bábaképző Intézet igazgatója. A szervezet célkitűzése a nők egyenjogúsítása volt a társadalmi élet minden szintjén (amelybe beletartozott a politika, a gazdasági élet, vagyis a munkavállalás, az oktatás, a kulturális élet, illetve a szociális ellátások és a magánélet). Küzdöttek a kettős morál ellen, valamint a nők kihasználása, a leánykereskedelem és a sorsokat tönkretévo alkoholizmus ellen,

21 Gyáni-Kövr 1998: 106. A szerzők külön a nőszervezetekre nem térnek ki.

22 Gergely Janka kéziratban lévő följegyzése a feminizmusról Magyarországon. MNL OL P 999 (é. n.) 19 cs. 33.

23 A szervezet alakulásáról és tevékenysége feltárásának új megközelítési lehetőségeiről lásd: Acsády 1999., 2021.; Horváth 1999.; Acsády-Mészáros 2018.; Papp 2004.

továbbá szót emeltek a családon kívül született gyerekek társadalmi elfogadottságáért is. Hasonlóan más szakmai érdekvédő szervezetekhez céljuk volt, hogy a döntéshozókra nyomást gyakoroljanak a női munkavállalás körülményeinek javítása érdekében, továbbá céljuk volt a gyermekmunka tilalma, a gyermekvédelem kiépítése, gyermekmenhelyek létrehozása, és szorgalmazták és kezdeményezően léptek fel a szociális munka intézményeinek magalapításában. A nők szavazati joga annyiban kapcsolódott a programjukhoz, hogy úgy vélték, széles körű szociális reformprogramjukat úgy tudnák megvalósítani, ha a nők is részt vehetnének a döntéshozatalban, így támogatták a teljes körű, általános (mindenkire kiterjedő) és titkos választójog bevezetését. A Feministák Egyesülete együttműködött és kapcsolatokat ápolt minden olyan személlyel és társadalmi egyesülettel, amelyik hasonló célokért küzdött. Támogatóik között és kapcsolati hálózatukban a társadalom különböző rétegeiből származók voltak a fővárosban és vidéken egyaránt. Céljaik megvalósítása érdekében a társadalmi szervezetek mellett a hivatalokkal, minisztériumokkal és a helyi hatóságokkal is kapcsolatba léptek. Az alábbiakban néhány olyan esetet hozok példaként, amely szemlélteti az intézményi kezdeményezéseiket és együttműködésüket a főváros polgármesteri hivatalával. A fővárossal a kezdetek óta jónak volt mondható az egyesület kapcsolata, amely köszönhető volt többek között Bárczy István nyitott szellemiségű főpolgármester személyes támogatásának is, aki kiállt a nők egyenjogúságának programja mellett. Ő volt az, aki támogatásáról biztosította a Feministák Egyesületét 1913-ban (erkölcsi, szellemi és anyagi értelemben is) abban, hogy megrendezzék Budapesten a Nemzetközi Női Választójogi Szövetség (IWSA) VII. kongresszusát, amely kétezer delegáltat látott vendégül a világ minden tájáról. A főpolgármester a rendezvény színhelyéül a Vigadót a feministák rendelkezésére bocsájtotta, továbbá díszes fogadást adott a küldöttek tiszteletére a Halászbástyán.²⁴

A feministák kapcsolata a fővárossal – kérelmek, kezdeményezések, együttműködések

A kapcsolati hálókat feltáró munka egy részét alkothatja az egyesület levelezésében található dokumentumok között a fővároshoz írt levelek vizsgálata. Ezek alapján feltárhatók a feministák intézményi jellegű kezdeményezései, amelyek más forrásokban (például nyomtatott sajtó) is nyomon követhetőek sok esetben. A levelek között szerepelnek még továbbá a szervezet bejegyzésével, a szerveze-

²⁴ A kongresszusról és annak előkészítéséről lásd: Szécsényi 2013.

ti és működési szabályzattal kapcsolatos változások – majd a megszűnés²⁵ dokumentumai, emellett például a rendezvények megtartásával, terembérlettel kapcsolatos ügyintézés dokumentumai. Az alábbiakban néhány példával szemléltetjük a jellegzetes kezdeményezéseket.

1905. nov. 1-jén – alig egy évvel a megalakulást követően – a Feministák Egyesületének ügyvivőjeként Glücklich Vilma levelet írt a fővároshoz, amelyben a szervezetének tagsága részéről napközi otthonok számára önkéntes munkát ajánl fel.²⁶ A levélben úgy vélekedik, hogy a feministákra a nők társadalmi munka iránti mozgósításában is számítani lehet: „Egyesületünk, amelynek feladati közé tartozik az is, hogy a nőket a társadalom iránti kötelességeik tudatára ébressze...”²⁷ Javaslata azt szorgalmazza, hogy a napközi otthonokban önkénteseik rendszeresen vegyenek részt a gyermekfelügyeltben és a foglalkozásokon – miután előzőleg részt vettek egy szociálpedagógiai gyakorlaton. Kérésében az is szerepel, hogy a napközi otthonok látogatása mellett a Feministák Egyesületének tagjai részt vehessenek a későbbi önkéntes segítők felvételében, akik majd a napközi otthonokban tevékenykednének. Végül indítványozza, hogy a napközi otthonokkal foglalkozó testületi ülésekre hívják meg a feministákat. A Fővárosi Tanács nem sokkal a beadványt követően megtárgyalta az ügyet, 1905. november 30-án. A hivatalos válaszban megköszönik az önkéntes munka felajánlását, és az alábbi döntésekről értesítik az egyesületet:

1. a feministák Gyakorlati Tanácsadóját bevonják a napközi otthonokban dolgozó önkéntesek kiválasztásába;
2. a feministák látogathatják a napközi otthonokat;
3. felkéri a közoktatási ügyosztályt, hogy a feministákat a napköziket érintő összes ülésre hívják meg.

Végül tájékoztatnak arról, hogy a főváros minderről értesíti az érdekelt feleket.²⁸

²⁵ A Feministák Egyesületét a többi társadalmi szervezettel együtt oszlatták fel belügyminisztériumi rendeletre. A Feloszlítás Jegyzőkönyve (1949 BFL XXIII.205.5631-F-10/1950) a korábbi belügyminisztériumi rendeletre hivatkozik, amely a Feministák Egyesületét feloszlatta. Az eljárás során az idézésre megjelent volt ügyvezető elnökként Szirmai Oszkárné és Somló Edéné pénztáros. A dokumentumban szerepel még, hogy az egyesület készpénze 68.11 Ft, amelyet a kerületi elöljáróság hatósági zár alá vesz. Az egyesület székhelye Szirmai Oszkárné lakása volt, a szervezetnek ingó, ingatlan vagyona nincs a jegyzőkönyv szerint. A feloszlatásról és az azt megelőző időszakról lásd még: Pető 1998. 57–70.

²⁶ BFL IV.1407.b. 4327. nagydoboz. VII. 3735/1905. Glücklich Vilma levele, 1905. november 1.

²⁷ BFL IV.1407.b. 4327. nagydoboz. VII. 3735/1905. Glücklich Vilma levele, 1905. november 1.

²⁸ MNL OL P 999 3.d. 5.t. No.136. Budapest Székesfőváros Tanácsának levele. 1905. november 30.

A fentebbi levélben szó volt már a feministák által működtetett Gyakorlati Tanácsadóról, amit nem sokkal megalakulásukat követően hoztak létre. A főváros kezdetektől támogatta a kezdeményezést. A szolgáltatás 1904-ben indult, elsősorban szociális feladatokat ellátva. Ennek során tanácsadást nyújtottak a hozzájuk fordulóknak jogi, egészségügyi kérdésekben (ügyvédi, orvosi segítséggel), továbbá szakmai jellegű kérdésekben, elhelyezkedéssel kapcsolatban is. Segítettek pályaválasztási kérdésekben és álláskeresőben. A Tanácsadó működésének első öt éve alatt mintegy 2000 esetben keresték meg őket. A feministák egy újabb kérvényükben úgy érveltek, hogy a Tanácsadó működtetésének támogatása azért is indokolt, mert a hatóságoktól vállalnak át a feladatokat a sokrétű szolgáltatásokkal.²⁹ A tanácsadó speciális női életvezetési és egészségügyi felvilágosító szerepe mellett pályaorientációs és munkaközvetítő irodaként is funkcionált, elsősorban fiatal lányok és nők szakképzésére és munkavállalására szakosodva. Feladatköre és jelentősége az I. Világháború éve alatt megváltozott.³⁰

A Feministák Egyesületének ülésein már 1906–1907 táján elkezdtek foglalkozni az úgynevezett központi háztartások témájával. Hozzá kívántak járulni ahhoz, hogy Budapesten is épülhessenek skandináv mintára a munkavállaló nők számára olyan épületek, amelyekben a központi háztartások vitele a családok nappali ellátásában nyújtana segítséget. Az elképzelés kapcsolódott korábbi más külföldi életmódreformokhoz és mozgalmakhoz.³¹ Kérvényt nyújtottak be ebben a témában is a fővároshoz.³² „*A Feministák Egyesületének felterjesztése Budapest Székesfőváros Tekintetes Tanácsához*” című beadvánnyal pályáztak a „milleniumi alapítványhoz” központi háztartás céljaira berendezett bérházak építésére, amelyek közös konyhával, gyermek-játszóhelyiségekkel, olvasótermekkel ellátott lakóházak lennének. Ezek fenntartása a terv szerint közösen végzett szakmunkával történne (a koppenhágai közös konyhával működő bérházak mintájára). Indoklásukban előadják, hogy a közös háztartások több társadalmi problémát is megoldanának, így enyhítenék a lakásnyomort, a drágaság okozta nehézségeket, valamint a cselédkérdést („cselédmizériát”). A feministák beadványukban rámutattak, hogy a cselédek egyéni szabadságukban korlátozottak, képzés után szakmunkásként végezhetnék a feladataikat a közös háztartásokban. Továbbá a

29 1910-ben Budapest Székesfőváros Tanácsához benyújtott kérvényben a Feministák Egyesülete újabb évi 2000.-korona segélyt kér a Gyakorlati Tanácsadó részére. Ld. Acsády 1999: 300.

30 Acsády 2022: 149

31 Az egyik ilyen példa a Jane Adams (akit a hazai feministák személyesen ismertek) által alapított Settlement House.

32 BFL IV.1409.b Eln. 4654 / 1906. lvt. sz. Kérvény központi háztartások létrehozására. 1906. november 4.

közös háztartások lehetőséget/segítséget nyújtanak a munkát vállaló nőknek, akik nem kívánnak háztartásbelinek maradni. További javaslatként előadják, hogy más építkezéseknél is érdemes lenne figyelembe venni a közös konyha elvét, továbbá a szakmunkásképzésbe be kell építeni a közös háztartások ellátásának feladatait. A feministák ebben a kérvényükben a Tekintetes Tanács „modern” szellemére appellálnak, amely „mind jobban áthatja a vezetőket és a tagokat” – a választ ebben az iratcsomóban nem találtam, de a feministák folyóiratában nyomon követhető, hogy elkezdődtek a tárgyalások ezeknek az épületeknek a megvalósításáról, helyszínek kijelöléséről.³³ A terv megvalósítása ebben az esetben még hosszú éveket várhatott magára, az első világháború idején épül fel hasonló céllal Budapesten egy épület, elsősorban hadiözvegyek támogatására.

Alig néhány nappal a hadüzenetet és a háború kitörését követően 1914. augusztus 10-i dátummal a feministák újabb kérvénnyel fordultak a fővároshoz³⁴ Szirmai Oszkárné aláírásával (aki a Feministák Egyesülete anya- és gyermekvédelmi bizottságának elnöke ekkoriban). Az egyesület irodája ekkor a Mária Valéria u. 12. alatt volt (ma Apáczai Csere János u., az Intercontinental Hotel hátulja). A kérvényben előadják, hogy a háború kitörése és a férfiak mozgósítása miatt munkát vállalni kénytelen nők gyermekeinek nappali felügyeletét kívánják megoldani. A székesfőváros napközi otthonaiban nincs elég férőhely az összes rászorult számára. Társadalmi munkával kívánják tehát megszervezni a napközi otthonokat. A tekintetes Tanügyi Tanácshoz fordulnak, hogy bocsássa rendelkezésükre a jelenleg szabadon álló iskolaépületeket, így a Dohány utcai leányiskola, továbbá a Koronaőr (I. kerület) és a Nagydíófa utcai leányiskolák helyiségeit – mindaddig, amíg ezekre újra más szükség nem lesz. Ha más helyiségek is rendelkezésre állnak, úgy kéri azokat is e célból átengedni szíveskedjenek a napközi otthonok számára. Az ügy égetően fontos volta miatt kéri ügyük soron kívüli sürgős elintézését.

Az együttműködést a hatóság és a korabeli civil szervezet között mi sem példázza jobban, hogy másnap, augusztus 11-én meghozták a döntést, és a válaszban közölték, hogy a tanács jóváhagyta a kérést. A háború ideje alatt – amíg más katonai célokra nem kell iskolákat átadni, addig – a feministák rendelkezésére bocsátanak termeket a Koronaőr és a Nagydíófa utcai iskolákban (a későbbiekben hasonló módon a Kertész utcai polgári fiúiskola és a Dohány utcai leányiskola termeit is rendelkezésre bocsátották a napközi foglalkoztató céljaira). További levelezésből az ügyben (keltezés: 1914. augusztus 19.) kiderül, hogy a Feministák Egyesülete két

³³ BFL IV.1409.b Eln. 4654 / 1906. lvt. sz. Kérvény központi háztartások létrehozására. 1906. november 4.

³⁴ BFL IV.1407.b. VII.-3482/1914 lvt.sz.. A Feministák Egyesületének kérvénye tanterem átengedése végett. 1914. augusztus 10.

hét alatt megszervezte a napköziket, és „foglalkoztató műhelyt (varrodát) nyitott az egyedül maradt nők foglalkoztatására”. Jelzik azonban, hogy sajnos nincs elég edény a napköziben, és a varrodában nincs elég varrógép.³⁵ Hasonlóan a fentebbi esethez, a főváros válasza másnap, 1914. augusztus 20-án megszületett. A fővárosi tanács úgy döntött, hogy a kért felszerelést a feministák rendelkezésére bocsátja (díjtalanul).³⁶

Az eddigi feltárás során egy olyan témára találtam a feministák indítványai közül, amely nem eredményezett osztatlan támogatást a főváros részéről, és ez a nemi felvilágosítás ügye volt.³⁷ A témát – újszerűsége miatt – érdemes lesz majd máshol részletesebben kifejtenem, itt csak röviden utalnék arra, hogy a Feministák Egyesülete 1906-tól megkezdte a tájékoztatást és a propagandát amellet, hogy külföldi példákra alapozva az iskolai oktatás keretében a gyerekeknek nyújtsanak szexuális felvilágosító képzéseket az egészségügyi ismeretekhez kapcsolódva, lehetőleg erre képzett orvosok (orvosnők – lányiskolákban) közreműködésével. A sajtóban és a közéletben ez idő tájt vita zajlott a szexualitásról azt követően, hogy kiadták magyar fordításban August Forel *A nemi kérdés* című könyvét, aki maga is tartott előadást 1908-ban és 1910-ben a „Good Templar” rend meghívására Budapesten. Ebben az időszakban több külföldi előadót is meghívtak, hogy tartsanak előadást a szexuális nevelés, az iskolások körében tartandó nemi felvilágosítás kérdésében. A közéleti vitában a feministák a felvilágosítás pártjára álltak, ezért is fogalmazták meg a beadványukat. A fővárosi szakfelügyelők azonban ebben az esetben nem bizonyultak együttműködőnek. A feministák indítványát a következő indokkal utasították el a gyermekek erkölcsét féltve: „*A nemi felvilágosítás kérdése még nem érett meg annyira, hogy a közvélemény megnyugvással fogadja*”; „*a felvilágosítás nem óvja meg az embereket az erkölcstelenségtől*”... „*erkölcsi kihágásoktól*...” Sőt, a szakfelügyelők szerint inkább meg kéne tiltani a tanítóknak, hogy nemi dolgokról beszélgessenek a tanítványokkal.³⁸ Mindennek ellenére az egyesület továbbra is napirenden tartja témát, tagjai részt vesznek nemzetközi rendezvényeken, és meghívják előadni a széles körű ismertségnek örvendő szaktekintélyt, Maria Lischnewskát³⁹.

35 BFL. IV. 1407.b VII-3482/1914 lvt.sz. Dirnfeld Janka levele a fővárosi tanácshoz: 1914. augusztus 19. és Szirmay Oszkárné kérvénye (é. n.)

36 BFL. IV. 1407.b VII-3482/1914 lvt. sz

37 BFL IV. 1407.b VII- 5808 / 1907 lvt. sz.– Kérvény nemi felvilágosítás ügyében. 1907. április 29.

38 A korábbi visszautasításra a feministák maguk utalnak a kérvényükben. BFL IV. 1407.b VII- 5808 / 1907 lvt. sz.

39 Reformpedagógus, a lányoktatás mellett állt ki. A Progresszív Nőegyesületek Szövetségének (VfFV) Berlinben alapító tagja 1899 októberében Berlinben. Verbandes Fortschrittlicher Frauenvereine.

Összegzés

A társadalomtörténeti kutatásokban egyre nagyobb jelentősége van a társadalmi mozgalmak elméletében is alkalmazott kapcsolatháló-elemzésnek. Ennek révén feltárható egy adott szervezethez kapcsolódó formális és informális kapcsolatok kiterjedtsége és azok jellegzetességei. A módszer lehetőséget teremt arra, hogy a korábban kisebb kiterjedtségűnek és hatáskörűnek feltételezett, a 20. század elején kibontakozó hazai feminista mozgalom társadalmi szervezetének, a Feministák Egyesületének társadalmi kapcsolatai alapján új következtéseket vonjunk le a tevékenységükről és hatásukról. A szervezet nemcsak egyének és szervezetek százaival épített ki kapcsolatot és együttműködést belföldön és külföldön egyaránt, hanem a hivatalos szervekkel is. A fővárossal folytatott levelezésük alapján kimutatható, hogy szociális kérdésekben, gyermekjóléti kezdeményezések ügyében hatékony együttműködés valósult meg a civil egyesület és a főváros között a század első évtizedeiben az alábbi területeken: önkéntes munka felajánlása napközik létrehozásához és működtetéséhez, továbbá önkéntesek képzése; központi háztartások létrehozása; Gyakorlati Tanácsadó működtetése; gyermekfelügyelet a háború idején. Az együttműködések jó példák arra, hogy miként működtette sikeresen és hatékonyan a szervezet a kiépített korabeli társadalmi kapcsolatháló rendszerét.

Források

Budapest Főváros levéltára (BFL)

IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára (1873–1929)

IV.1409.b Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai

XXIII.205.b. Budapest V. Kerületi Tanács iratai. A szakigazgatási szervek iratai (1950–1983)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 999 Feministák Egyesülete, 1904–1959

Hivatkozott irodalom

Acsády Judit 1999: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: Püski Levente – Tímár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Debrecen, 295–309.

- Acsády, Judit 2007: A Different Voice: Responses of Hungarian Feminism to the First World War. In: Fell, Alison S. – Sharp, Ingrid (eds.): *The Women's Movement in Wartime. International Perspectives, 1914-1919*. Basingstoke, 105–123.
- Acsády, Judit 2011: Diverse Constructions: Feminist and Conservative Women's Movements and their Contribution to the Reconstruction of Gender Relations in Hungary after the First World War. In: Sharp, Ingrid – Stibbe, Matthew (eds.): *Aftermaths of War: Women's Movements and Female Activists, 1918-1923*. Basingstoke, 309–333.
- Acsády Judit 2017: Beszéljen a szívünk! Hábörüellenes hangok a hazai és a nemzetközi nőmozgalomban az I. világháború idején. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* (5.) 2. 1–20. <http://tntefjournal.hu/vol5/iss2/acsady.pdf>. Accessed 27 February 2017 – utolsó letöltés: 2023. március 21.
- Acsády Judit 2022: A szociális munka feminista elmélete és gyakorlata a 20. század elején: A Feministák Egyesületének hozzájárulása intézmények alapításához és új megközelítések kidolgozásához. *SIC ITUR AD ASTRA* (77.) 135-158.
- Acsády Judit – Mészáros Zsolt 2016: Feminizmus a fővárosban és vidéken. In: Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest, 486–502.
- Acsády Judit – Mészáros Zsolt 2018: A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat, 1908–1929: A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* (8.) 2. 80–96.
- Baldassarri, Delia – Diani, Mario 2007: The Integrative Power of Civic Networks. *American Journal of Sociology* (113) 3. 735–780.
- Bosch, Mineke – Kloosterman, Annemarie (eds.) 1990: *Politics and Friendship: Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902–1942*, Columbus.
- Czeferner Dóra 2014: Az osztrák-magyar nőmozgalom nemzeti és transznacionális jellege. In: Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): *Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Pécs, 154–168.
- Czeferner Dóra 2018: Gondolatok a New York-i Schwimmer Rózsa hagyatékáról. <https://ujkor.hu/content/gondolatok-new-york-schwimmer-rozsa-hagyatekrol> – utolsó letöltés: 2023. március 21.
- De Haan, Francisca – Daskalova, Krassimira – Loutfi, Anna (eds.): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest, 2006.

- Della Porta, Donatella – Diani, Mario 2007: *Social Movements: An Introduction*. Basingstoke.
- Di Cenzo, Maria – Acsády, Judit – Hudson, David – Sipos, Balázs 2017: Mediating the National and the International: Women, Journalism and Hungary in the Aftermath of the First World War. In: Sharp, Ingrid–Stibbe, Matthew (eds.): *Aftermaths of War: Women's Movements and Female Activists, 1918-1923*. Basingstoke, 173–219.
- Diani, Mario – McAdam, Doug (eds.) 2003: *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford.
- Gyáni Gábor – Kövér György 1998: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.
- Heilmann, Ann 2004: *New Woman Strategies. Sarah Grand, Olive Schreiner, Mona Caird*. Manchester.
- Horváth Ágnes 1995: Nők és a politika a század első éveiben. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 370–388.
- Kelbert Krisztina 2013: A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában. *Századvég* (18.) 68. 121–162.
- Kereszty Orsolya 2011: *A Nő és a Társadalom a nők művelődéséért (1907–1913)*. Budapest.
- Krinsky, John – Crossley, Nick 2014: Social Movements and Social Networks: Introduction. *Social Movement Studies* (13.) 1. 1–24.
- Offen, Karen 2000: *European Feminisms, 1700-1950: A Political History*. Stanford, CA.
- Papp, Claudia 2004: „Die Kraft der weiblichen Seele”. *Feminismus in Ungarn, 1918–1941*. Münster.
- Pető Andrea 1998: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945-1951*. Budapest.
- Rupp, Leila 1997: *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*. Princeton, New Jersey.
- Rupp, Leila 2010: Constructing Internationalism. The Case of Transnational Women's Organizations, 1888-1945. Offen, Karen (ed.): *Globalizing Feminisms. 1789-1945*. London–New York. 139–153.
- Simándi Irén 2009: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Budapest.
- Szapor, Judith 2018: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War*. London.

- Szécsényi Mihály 2013: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest* (36.) 7. 2–5.
- Tilly, Charles 1978: *From mobilization to revolution*. Reading, Maas.
- Tilly, Charles 2004: *Social Movements 1768-2004*. Boulder.
- Wernitzig, Dagmar 2018: Borders and Prisms of Gender, War, and Politics Then and Now: The International Congress of Women in The Hague in the Spring of 1915 – Topicalities for Our World and Millennium. *DEP* (38.) 63–68.
- Zimmermann, Susan 2010: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement: The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/national Politics. In: Offen, Karen (ed.): *Globalizing Feminisms 1789-1945*. London–New York, 153–169.

Hálózatok és kapcsolatok

Szerkesztette:

Ballabás Dániel és Pap József

A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület
2021. évi, székesfehérvári konferenciájának tanulmánykötete

Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület –
Városi Levéltár és Kutatóintézet – Líceum Kiadó
Szeged – Székesfehérvár – Eger, 2023